

כלים יישומיים לעבודה חינוכית וחוייתית: בעלי-חיים בשירת ח. נ. ביאליק לילדים והפעלות המתבססות עליהם

חנה אבישר

מרצה על "שילוב בעלי-חיים בפעילות מסייעת ומשקמת" במכללת ירושלים
ומרכזת פורום פיגור ונכויות ביחידת "חיות וחברה"

תקציר

המפגש עם הטבע הוא מרכיב מהותי וחשוב ביצירתו של חיים נחמן ביאליק. ההתייחסות אל הטבע בתקופת ילדותו ונעוריו היא כאל מפגש עם חלקת אלוהים הקטנה של מאווייו הכמוסים. הטבע ובעלי החיים שפגש, זימנו לו מקום מקלט ומחסה ואפשרו לדמיונו לפרוח – בעיקר ביער ובמקומות המסתור שבתוכו.

בחרתי להציע הפעלות מגוונות המבוססות על שירי ביאליק לילדים המשלבות בעלי חיים. באמצעות השירים שבחרתי אנסה להראות כיצד רצוי וניתן למנף את שירי ביאליק וליצור הפעלות לילדים במגוון תחומים חינוכיים וערכיים כמו יחסים במשפחה וחיבור לטבע, תוך הרחבת אופקים והתנסות באמנויות השונות. מניסיוני, היציאה לתצפית מהווה חוויה מופלאה ומיוחדת, במיוחד למי שהשהייה בטבע זרה עבורו ולעתים מאיימת. רצוי לשלב מספר הפעלות כפעילות רב-תחומית בהתאם ליכולת ולצרכים המתאימים לקהל היעד: ילדי גן, תלמידי בית-ספר בגילאים שונים, תלמידים בחוגי העשרה ועוד.

מבוא

כל חי מלווה אותי יצירתו של ביאליק: מאז ימי ילדותי, נעוריי, הפיכתי לאם, במקצועי כמחנכת ועד עצם היום הזה, כחלק מההווה הישראלית העכשווית. בעיסוקי הנוכחי – שילוב בעלי חיים במסגרות חינוכיות שונות – אני שבה ומחפשת מקורות שיגוונו ויעניקו נופך נוסף לפעילות בשטח. שירי ביאליק הם דוגמה טובה לאפשרויות הרבות הגלומות בספרות ילדים.

בשיריו לילדים, הפגין ביאליק רגישות גבוהה לצרכיהם של ילדים, מבלי להשתמש בשפה ילדותית. הוא הקדים את זמנו בשימוש בשפה זורמת, מורכבת ועשירה, דרכה הצליח להעביר את עולם החוויות של הילד באופן אותנטי ביותר.

בחרתי להתמקד בשלושה שירים (מתוך 'שירים ופזמונות לילדים') כדוגמה, ולהציע הפעלות מגוונות המרחיבות את תחומי הפעילות המשלבות בעלי חיים.

השירים הם:

1. קן-צפור
2. שובך
3. דב

בשני השירים הראשונים, ניתן לאפשר דרך ההפעלות מפגש ממשי עם הציפורים/קני הציפורים המוזכרים בשירים – בטבע או בפנינת החי. השיר השלישי מאפשר התחברות דרך הדמיון לתכונות המאפיינות את הדוב, כדוגמה להרחבת הפעילות לחיות נוספות, מעבר לסביבה הטבעית.

הטבע ביצירתו של ביאליק

המפגש עם הטבע הוא מרכיב מהותי וחשוב ביצירתו של חיים נחמן ביאליק. ההתייחסות לטבע בתקופת ילדותו ונעוריו היא כאל מפגש עם חלקת אלוהים הקטנה של מאווייו הכמוסים. הצמחים ובעלי החיים שפגש, זימנו לו מקום מקלט ומחסה ואפשרו לדמיונו לפרוח – בעיקר ביער ובמקומות המסתור בתוכו. ההתייחסות לטבע באה לידי ביטוי באופנים שונים: התפעמות מיפי הטבע בשעות שונות של היום (בשיר הבריכה), חלומות בהקיץ (בשיר צפריים), והתחברות עם הטבע כבריחה מבדידות, מצוקה ועוני (בשירים שירתי ושירה יתומה).

בעלי החיים גרמו לביאליק הצעיר הזדהות ואמפתיה תוך מעקב וצפייה אמיתית באורח חייהן הכולל גם פחד ושכול. שוכני היער והנהר, החופשיים כביכול, ללא עול הקיום הקשה שחוה ביאליק, התחברו אל עולמו ואפשרו לו, תוך ההתבוננות בהם, ליצור עולם פנימי עשיר של פנטסיה.

כבוגר, התחדש הקשר המשמעותי של ביאליק עם הטבע, בעקבות שהייתו הממושכת ביער, כאשר עסק בסחר עצים לפרנסתו. בשלוש שנות הבדידות הללו, וככל הנראה, גם בשל קרבתו לטבע, התגבש ה"אני מאמין" הפדגוגי-דידקטי שלו ביחס להוראה ולספרות לילדים. באותה תקופה מתחילה גם להתגבש ההכרה שיש לכתוב לילדים שירים בעברית ולהתייחס לצרכים הייחודיים של הילד. אנו לומדים על כך מקריאה בחילופי המכתבים הרבים עם סופרים, משוררים ועורכי עיתוני ילדים.

השקפת עולמו החינוכית

ביאליק כתב כשמונים שירים ילדים בתקופות שונות. זיוה שמיר בספרה 'שירים ופזמונים גם לילדים לחקר שירת ביאליק לילדים ונוער', מבחינה כי בחלק משירי הילדים המקוריים שלו כבר קיימים רמזים ל"אני מאמין" הפוליטי-חברתי-אסתטי שלו, אותם הוא מציג באופן חופשי יותר, בכתבה "לא מאיימת", כמו כתיבה לילדים. ביאליק אפשר לעצמו, ככל הנראה, להרגיש בהם, חופשי יותר, מאשר ביצירתו הקאנונית, והרשה לעצמו להשתחרר דרכם מאילווצים ותכתיבים ואף לחשוף, לעתים, סודות כמוסים על חייו ועל עולמו הרגשי והרעיוני (שם עמ' 8).

ביאליק ייסד הוצאות ספרים שהתמקדו בספרות ילדים, ערך סדרות של קבצי סיפורים לילדים, כתב, תרגם ועיבד סיפורים ושירים, אגדות ומשלים. הוא אף השתתף באורח פעיל בתכנים של כתבי העת שבהם התפרסמו שיריו לילדים: כתב העת "הגינה" לענייני גן הילדים שהתחיל באודסה ו"עלה" לארץ ו"עולם הילדים" שהיה דו-שבועון שיצא בירושלים. הוא ייחס משמעות רבה לאיורים בשיריו לילדים והיה שותף פעיל בעיצובם (על-פי עדותו של נחום גוטמן).

השקפת העולם הערכית והחינוכית של ביאליק (על-פי אוריאל אופק בספרו "גומות ח"ן") התגבשה במהלך השנים הרבות שבהן שימש כמורה במערכות החינוכיות השונות. הביטוי לצורך בשינוי הגישה מובאת הן בחליפת מכתביו עם עורכי עיתוני ילדים והן בשיריו לילדים. לשיטתו, שירי ילדים צריכים לענות על הצרכים המיוחדים של הילדים:

❖ השירים צריכים לכלול את הנושאים שבעולמם של הילדים: משפחה, חברים, צעצועים ומשחקים, מעשי ילדות, נסיעה, דמויות, יהדות, מלחמת הקיום, בעלי-חיים, טבע, דמיון, אלגוריה ועלילה (עמוד 147);

❖ תוכנם של השירים צריך להיות נכון וראוי ומעוגן בחיי הילדים. הדגש צריך להינתן על תיאור מעשים יותר מאשר על דיבורים;

❖ השירים צריכים להיות כתובים בשפה מובנת נאה ונוחה, מבלי להירתע ממילים הנראות 'קשות', לכאורה, וכתובים ברוח היתול, הומוריסטי או סאטירי;

❖ סגנון הכתיבה צריך להיות ריתמי המתאר תנועה וקולות ע"י חזרתיות, שימוש בחיקוי צלילי (אונומטופיאי) ובמשחקי לשון (שם עמוד 105).

הפעלות המתבססות על השירים שבחרתי

באמצעות השירים שבחרתי, אנסה להראות כי שירי ביאליק עדיין לא נס ליחס עשרות רבות של שנים לאחר שנכתבו. אנסה להראות כיצד רצוי וניתן למנף את שיריו וליצור הפעלות במגוון תחומים חינוכיים וערכיים כמו יחסים במשפחה וחיבור לטבע תוך הרחבת אופקים והתנסות באמנויות השונות. רצוי מאד לשלב מספר הפעלות כפעילות רב-תחומית, בהתאם ליכולות ולצרכים המיוחדים של קהל היעד: ילדי גן, תלמידי בית-ספר בגילאים שונים, תלמידים בחוגי העשרה ועוד. לכל שיר אציע פעילות אחת או שתיים בתחום הקוגניטיבי ופעילות אחת או שתיים מתחום האמנויות, כך שיוכלו לשמש כדוגמה להפעלה אפשרית גם בשירים אחרים.

התחום הקוגניטיבי:

❖ תצפית על בעלי החיים והשוואה עם השירים: מסרים, מעשים, התנהגות ואורח חיים;

- ❖ **הבנת הנקרא:** דפי שאלות, פירוש מילים קשות, מילים נרדפות, המצאת עוד מילים אונומטופיאליות;
- ❖ **כתיבה:** הרחבת התחושות כל אחת מהדמויות בשירים, משחקי מילים, חיבור חידון;
- ❖ **חקרנות וסקרנות:** חיפוש מידע במקורות מידע והתמקדות בשאלת חקר בעקבות השירים;
- ❖ **מושגים:** יחיד, רבים, מוסתר, גלוי, חברות, התחלקות, שקט, רועש, צפוף, מפוזר, דמיון, מציאות, מילים מחורזות, מנייה ע"י הדמויות בשירים;
- ❖ **חיבור משחקים עפ"י השירים:** כמו לוטו, משחק הזיכרון, משחקי לוח וכד'.

תחום האמנויות:

- ❖ **תנועה:** ריקוד, חיקוי, תנועה חוזרת, ומשחקי תנועה;
- ❖ **המחזה:** הרחבת היחסים בין הדמויות, חיי יומיום, חיי המשפחה, הכנת תחפושות ותיאטרון בובות;
- ❖ **אמנות:** ציור, איור, קולאז', הכנת כרזה, פיסול עם חומרים שונים ועם חומרי טבע, צילום, יצירת תיאטרון בובות, שימוש במחשב, יצירת סרטוני ווידאו או מולטימדיה.

קן-צפור

קן לצפור
בין העצים,
ובקן לה
שֶׁלשׁ בִּיצִים.

ובְּכָל-בִּיצָה
– הַס, פֶּן תֵּעִיר –
יֵשׁן לוֹ
אֶפְרוּחַ זָעִיר.

(הודפס בעולם הילדים, בשער חוברת ד', בסוף שנת 1926 והולחן בידי יצחק אדל)

דוגמה לפעילות בתחום הקוגניטיבי: תצפית על בעלי החיים והשוואה לשיר 'קן לצפור'.

זהו למעשה שיר ערש ("הס פן תעיר"), העוסק בהגנה וביטחון שהאם משרה על צאצאיה. רגע ההירדמות אצל ילדים מלווה בחשש בלתי מודע לאי יכולתם להתמודד עם "סכנות" קיומיות. נוכחות האם מרגיעה את הקטנים ומבטיחה את ביטחונם. נשוא שיר הערש הם הביצים שבקן מהם עומד לבקוע גוזל זעיר שעליו יש להגן. יש לציין, שקיימת אי הקפדה על המונח הזואולוגי הנכון – אפרוח במקום גוזל. (בסופה של הפעילות, ניתן לדון עם הילדים, האם הטעות מקורה בחוסר ידיעה או בחופש אמנותי.)

תצפית על קן:

דף התצפית משורטט בקווים כלליים בלבד ויש להתייחס אליו כאל הצעה שיש להתאימה לקהל היעד (למשל, על-ידי שימוש במילים ובמונחים מוכרים ומובנים). רצוי שהתצפית תהיה לאחר שיחה מקדימה על מהותה של התצפית, כללי התצפית, דרכי התנהגות בשעת התצפית ומטרותיה. חשוב שהתצפית תסוכם בשיחת סיכום.

מניסיוני, היציאה לתצפית מהווה חוויה מופלאה ומיוחדת, במיוחד למי שהשהייה בטבע זרה עבורו ולעתים מאיימת. הכנה נכונה של התצפית מזמנת למתצפתים אפשרות להיכרות עם המרחב תוך התמקדות בנושא התצפית. משוב חיובי וחיונית ההצלחה מעצימה את תחושת העצמיות. רצוי שהיציאה אל החוץ תלווה בדפי מידע והמתצפתים יצוידו בלוח קשיח וכלי כתיבה למילוי "דף התצפית" שלהלן.

- ❖ מצא/י קן על עץ או שיח:

1. תארי את מקום מיקומו של הקן: גבוה וקרוב לצמרת, במסעף ענפים מוסתר על-ידי עלווה צפופה, מונח ברישול על מסעף ענפים גלוי לעין וכו'

2. תארי את הקן: צורה עגולה, בצורת טיפה, מורכב מענפים, מורכב מסיבים דקים, שזורים במבנה הקן חומרים נוספים שאינם מהטבע,
3. תארי את ריפוד הקן: מהם חומרי הריפוד, כמות, מיקום.
4. ניקיון הקן: האם יש לשלש על דפנות הקן ומה אפשר להסיק מכך?

❖ במידה ויש בקן ביצים או גוזלים, מצאי מקום ממנו תוכלי לראותו ממרחק מבלי להפריע להורים (רצוי להשתמש במשקפת):

1. נסה/י לזהות את בעלי הקן: דרור, שחרור, צוצלת, תור, פשוש, צופות, נקר ועוד
2. האם הציפורים גמרו לבנות את הקן?
3. המתין/י לזמן שהציפורים רחוקות מקן והצאי/י בזהירות וללא מגע יד האם יש ביצים בקן: כמה ביצים ומה גודלן, וצבען.
4. חזור/י על הפעולה מדי יום עד שמתחילה הדגירה: האם אפשר להבדיל בין הזוויגים (המינים), כדי לדעת מי מההורים הוא הדוגר?
5. האם רואים את הדוגרת או שהיא מוסתרת לגמרי?

שיחת סיכום

❖ השווה/י את תוכן השיר לתצפית:

1. האם ביאליק דייק בשיר במיקום הקן?
2. האם ביאליק דייק בשיר במספר הביצים שמוטלות בקן?
3. איך יודעים שבביצה שבקן יש גוזל ולא אפרוח?
4. האם צודק ביאליק שצריך לשמור על שקט כדי לשמור על ה"אפרוח הזעיר"?
5. האם הציפור שרה שיר ערש לגוזליה כמו אם לילדיה?

דוגמה להפעלה מתחום האמנויות: הצעה לבניית דגם של קינים מחומרי טבע.

שילוב תחום האמנות מחזק ומרחיב את הנושא שבו מתמקדים בעקבות השיר ומאפשר יצירתיות מנקודת גישה שונה. הדוגמה לבניית דגם של קינים מסוגים שונים תתבסס על התצפיות. זוהי פעילות מורכבת ולכן אפרט את אמצעי העזר וההמחשה:

על מנת להבין את צורת הקן ומיקומו כדאי לצאת שוב אל השטח שבו נערכה התצפית על הקן.

ציור: בעקבות ההתבוננות בקן: כדאי להצטייד בלוח קשית, בלוק ציור, עיפרון רישום או עם סוגים שונים של צבעים על-פי בחירה. ההצטיידות בכלי הציור שחלקם מוכרים, מחברת אל הפעילות החדשה והלא מוכרת שבה נדרשת מיומנות שונה: ציור בטבע על-פי תצפית.

צילום: צילום הקן מזוויות שונות ממרחקים שונים.

תערוכה של הציורים והתצלומים: תליית הציורים והצילומים מרחיבה ומעצימה את חוויית התצפית והציור/צילום שנעשה תוך התבוננות אחרת. שיחה על התערוכה מאפשרת ניתוח המבנה, המרקם, הצורה, הצבעים ותכונות ייחודיות של כל אחד מהקינים שיובילו ליצירת הדגם.

יצירת דגם של קן: בבואנו לבחור חומרים אפשריים, נגיש חומרי טבע כמו ענפים דקים, סיבים, עלים יבשים, נוצות ועוד בצד חומרים פיסוליים נוספים כמו חומר, דאס, פלסטלינה. ניתן ליצור את הקן כיחידים או קבוצות ולשלב את מגוון החומרים.

שיחת סיכום: לאחר הוספת היצירות לתערוכה הקיימת של הציורים והצילומים כדאי לשוחח על החוויה של יצירת הקן בידיים, כשהציפור בונה למעשה את קינה באמצעות המקור בלבד!!!

שוֹבָךְ

מה-שְׁלוֹמְכֶם גּוֹזְלִי? –	אֲזַ בְּנֵי זְכָרְתִּי –
תור-תור, תור-תור!	תור-תור, תור-תור!
מה-שְׁלוֹמְכֶם, עוֹלְלִי? –	לְשׁוֹבָךְ מֵהָרְתִּי –
תור-תור, תור-תור!	תור-תור, תור-תור!
בְּשָׂדֶה שׁוֹטְטֹתִי –	הָא, אֲכָלוּ וּשְׁבָעוּ –

תור-תור, תור-תור!   תור-תור, תור-תור!
 זְרָעוֹנִים לְקָטְתִּי –   וְבָקוּל אִם תִּשְׁמָעוּ –
 תור-תור, תור-תור!   תור-תור, תור-תור!

(הודפס בשנת 1922 ב'ספר הדברים' והולחן על-ידי ניסן כהן מלמד)

דוגמה לפעילות בתחום הקוגניטיבי: כתיבה – הבלטת התחושות של הדמויות בשירים ושימוש במשחקי מילים.

השיר עוסק באם הדואגת למזון וממהרת לחזור לגוזליה. היא דואגת להאכילם ומתווה להם קווים מנחים להתנהלות בעולם. יחסי האם וצאצאיה הם אוניברסאליים ולכן השיר על היונה וגוזליה מתאים לכולם. הידיעה הוודאית שהאם תדאג לכל מחסורם של הגוזלים כאחראית על בניית הביטחון העצמי של הדור הבא, עדיין כרוכה בחשש ובחרדת נטישה. השיר כתוב כמונולוג בגוף ראשון מפי האם היונה, תוך שימוש בכפל לשון ובחזרתיות:
 תור-תור כחיקוי צלילי (אונומטופיאי) של קול היונה אך גם במשמעות חיפוש המזון.

הצעה לדפי כתיבה יוצרת ולמשחקי מילים לשיר 'שובך':

דפי הכתיבה מוצעים בקווים כלליים בלבד ולכן יש להתאימם לקהל היעד (למשל: כתיבת כותרת בלבד או פירוט על-ידי שאלות; הכוונה או בחירה חופשית; כתיבה לאחר שיחה או יצירה חופשית). נושא הכתיבה עוסק ביונה וגוזליה, אך כאמור, ניתן ורצוי להתכוון ליחסי הורים ילדים בכלל ונושא הדאגה לשלומם בפרט. אפשר, למשל, לפרט את התפקידים שממלאים ההורים והילדים במשפחה.

❖ הרחב/י בנושא הגוזלים המחכים לאימם היונה ומה מעשיהם בזמן ההמתנה לבוא האם:

1. ספרי/י מה מחשבותיהם של הגוזלים.
2. המצא/י שיחה דמיונית בין הגוזלים.
3. האם לדעתך הגוזלים פוחדים ודואגים?
4. האם לדעתך הגוזלים רעבים?
5. האם לדעתך הגוזלים משתובבים?

❖ הרחב/י בנושא היונה התרה ומחפשת מזון לגוזליה:

1. ספרי/י מה מחשבותיה של היונה כשהיא רחוקה מהשובך.
2. ספרי/י לאן עפה היונה, מה היא רואה ואת מי היא פוגשת.
3. האם, לדעתך, היונה חושבת שהגוזלים פוחדים ודואגים?
4. האם, לדעתך, היונה בוחרת את המזון הכי טוב לגוזליה?
5. איך מביאה היונה את המזון לגוזליה המחכים לה בשובך?

הצעה למשחקי מילים ומילים אונומטופיאות על-פי השיר 'שובך':

דפי הצעה למשחקי מילים ומילים אונומטופיאות מוצעים בקווים כלליים בלבד ולכן יש להתאימם לקהל היעד (למשל: שימוש במילון, כתיבת 'מחסן מילים' לבחירה או ניקוד)

❖ הבנת השימוש במשחקי המילים בשיר 'שובך':

1. איך תגדיר/י את המונח "משחק מילים"?
2. המושג 'אונומטופיאי' משמעותו שימוש במילים המחקות צלילים מן הטבע. האם "תור-תור, תור-תור" הוא אונומטופיאי?
3. מהן המשמעויות השונות של קול היונה "תור-תור, תור-תור".

❖ חיפוש והמצאה במשחקי מילים:

1. מצא/י מילים בעלות משמעויות שונות.
2. כתוב/י משפט תוך שימוש במשחק מילים.

❖ המצאת מילים אונומטופיאליות:

1. מצא/י מילים אונומטופיאליות מקובלות וידועות.
2. המצא/י מילים אונומטופיאליות דמיוניות והסבר/י את מקורן.
3. שלב/י מילים אונומטופיאליות (מקובלות או דמיוניות) במשפט.

דוגמה לפעילות מתחום האמנות: הצעה לאיור לשיר 'שובך'

שילוב תחום אמנות האיור מאפשר חיזוק והרחבה בנושא יחסי ההורות אם וילדיה, ומזמן יצירתיות מנקודת גישה שונה. בחרתי להציע את נושא האיור, כיוון שיש שתי דוגמאות לאיורים שונים לאותו השיר. האיור של תום זידמן-פרויד ('ספר הדברים') הוא ציור מסוגן אך שאינו משקף נכון את השובך והיונים, לעומת האיור של נחום גוטמן ('שירים ופיזמונות לילדים') המתאר בדיוק רב את הסיטואציה המסופרת בשיר.

איור של נחום גוטמן לשיר 'שובך', באדיבות מוזיאון נחום גוטמן לאומנות

יצירת האיור מורכבת ולכן אפרט את אמצעי העזר וההמחשה. **הצגת דוגמאות:** רצוי להביא בנוסף לאיור של נחום גוטמן את האיור של תום זידמן-פרויד וכמה צילומי יונים, אם מאכילה גוזלים, יונים בסביבת השובך ועוד. השיחה תתמקד במטרתו, אופיו של האיור וכן בסגנונו של המאייר, גישתו והרגשתו כלפי היצירה.

דיון על מיקום וסגנון האיור: קיימים סוגי איורים שונים: רישומיים, צבעוניים, ריאליסטיים או מופשטים, שניתן לשלבם כחלק מהכתוב או כציור בפני עצמו בדף נפרד.

מגוון החומרים לאיור: סוגים שנים של צבעים, שילוב ניירות צבעוניים במרקמים שונים, צילומים וציור ממוחשב.

שילוב הכתיבה והאיור: מומלץ ליצור ספרון אישי קטן שיכיל את היצירה בשלמותה - הכתיבה והאיור. הספרון יורכב מדפים שיכילו את התמליל המאויר וכריכה. על הכריכה ניתן להוסיף איור נוסף המשלב את שמו של היוצר.

דב

בָּא, בָּא – מִי הֵבֵא?
דָּבָא, רָבָא, רַבְרָבָא!

צוּעַד צְעַד וְהִתְרַפּוּת,
כָּבֵד בְּשֵׁר, כָּבֵד כְּפוּת,
נִפְצוּ סִירוּת, שְׁבְרוּ סְפוּת,
עֲרֹכוּ שְׁלַחַן, פְּרֹשׁוּ מִפוּת,
קִדְמוּ פָּנָיו בְּכִילְפוּת.

בָּא, בָּא – בְּרוּךְ הֵבֵא,
דָּבָא, רָבָא, רַבְרָבָא!

(הודפס בשנת 1924 בכתב העת "הגינה", חוברת ו' והולחן על-ידי דניאל סמבורסקי)

דוגמה לפעילות בתחום הקוגניטיבי: חקרנות וסקרנות – התמקדות בשאלת חקר בעקבות השירים.

השיר "דוב" הוא יוצא הדופן מבין השירים שבחרתי, בעיקר מפני שהדוב אינו בעל חיים מצוי בעולמם של ילדים צעירים, ומשום כך מסקרן ומאתגר. ביאליק כיוון את השיר לעולמם האמביוולנטי של הילדים, שבו מתקיים דבר והיפוכו. בתארו מפגש עם הדוב, נזרקים עליו תחילה חפצים כדי לגרשו ולבסוף מקבלים את פניו בברכת "ברוך הבא".

בשיר משתמש ביאליק בלשון נופל על לשון ובמילים שיש בהן דו-משמעות (כמו למשל: כבד בשר, כבד כפות), כך שכל ילד או קורא מבוגר יבין בהתאם ליכולתו וצרכיו. השיר נכתב בהברה אשכנזית אך ניתן לקרואו גם בהברה ספרדית והוא אינו מאבד מקצבו ונגינתו.

הצעה ל'שאלת חקר' בעקבות השיר "דוב":

הצעה לפעילות לימודית שתוביל ל'שאלת חקר' (הבניית תהליך שמנחה דרך – מההתמקדות בנושא מסקרן, מיון ופיתוח השאלות סביבו ועד הרחבה בנושא הנבחר). התהליך מוצע בקווים כלליים בלבד ויש להתאימו לקהל היעד (למשל: כתיבה או הכתבה; פירוט שאלות; הכוונה או בחירה חופשית; 'שאלת חקר' אישית או קבוצתית):

❖ בחרי נושא מתוך השיר שלגביו את/ה מרגישה/ה סקרנות ורצון לדעת יותר:

1. על הדוב
2. איפה אפשר לראות דוב?
3. איזה חיות אחרות מפחידות מחד ומזמינות מאידך ולמה?

❖ שאלות הקשורות לנושא שבחרת (רצוי להרחיב נושא אחד בלבד):

1. על הדוב: מקומות החיות של דובים בעולם, אורח חיי הדובים, מזון הדובים, סוגים שונים של דובים, התנהגות הורית, מיקומו של הדוב בשרשרת המזון ויחסי דובים ובני האדם;
2. היכן אפשר לראות דוב: בגני חיות, בספרים, בסרטים, בטלוויזיה, בטבע;
3. איזה חיות אחרות מפחידות מחד, ומזמינות מאידך ולמה? מהן התכונות המפחידות? מהן התכונות המושכות ומזמינות? מהן התכונות הגורמות לרגשות סותרים להתייחסות מיוחדת כלפי החיות?

❖ בחרי בשאלת חקר אחת התמקדי/ה והרחבי/ה התייחסי/י לשיר 'דוב' (ניתן להמשיך ולהרחיב) 'שאלת החקר': מהן התכונות הגורמות לרגשות סותרים להתייחסות מיוחדת כלפי הדוב.

1. גודל הדוב ביחס אליך.
2. כסות הדוב והתחושה הנגרמת מהמגע.
3. איברי הדוב: ציפורניים, שיניים, כפות ידיים;
4. תנועתיות הדוב: כבדות, זקיפות, יכולת טיפוס, יכולת שחייה;

דוגמה לפעילות מתחום האמנות: הצעה להתנסות תנועתית ומשחק תנועתי לשיר 'דוב'.

שילוב תחום אמנות התנועה מאפשר חיזוק והרחבה בנושא התנועתי של הדוב לעומת התנועתי של הילדים, שבו התמקדה הכתיבה בשיר. ההתנסות בתנועה תומכת בכתיבה ומזמנת יצירתיות מנקודת גישה שונה.

❖ מילים הקשורות לאברי גוף למגוון תנועות.

1. נמצא מילים המתארות תנועה ונסבירן.
2. נמצא אילו פעלים מתארים תנועות איטיות וכבדות לעומת פעולות נמרצות ומהירות ופעלים המתארים פעולות יומיומיות.

❖ דימוי הכובד וההרפיה בתנועתיות הדוב:

1. נמצא האותיות ב' ו פ' הממחישות את תנועות הדוב האופייניות. נספור כמה פעמים מופיעות אותיות אלו בשיר.
2. נפיק בפינו את צלילי האותיות ב' ו פ' בהברות שונות ובמהירויות שונות ונשים לב מהן ההברות המתאימות לדוב ומהו הקצב המתאים.
3. נקום מהכסא ונתחיל לצעוד במרחב תוך כדי השמעת ההברות שבחרנו קודם.
4. נוסיף לצעדים תחושת כובד בכל הגוף.
5. נמשיך לצעוד, כמו הדוב, ללא השמעת קול ולשמע הקריאה "מי הבא?" נפיל עצמנו במלוא הכובד לרצפה (רצוי לחזור על פעולה זו כמה פעמים).
6. בפעם האחרונה נישאר על הרצפה ונרפה את כל הגוף בעת השכיבה על הגב בעיניים עצומות. נקשיב לנשימה, נרפה את כל האיברים, ננסה לחוש כאילו אנחנו שוקעים אל תוך הרצפה.

7. המנחה יסתובב בין המשתתפים וירים רגל או יד רפויים על מנת לתת את תחושת ההרפיה וכובד האיברים.

הצעה למשחק על-פי השיר 'דוב':

משחק הממחיש את מפגש הילדים והדוב כפי שהוא מתואר בשיר. לדוב, דימוי מפחיד באופן טבעי בשל גודלו ותנועותיו הכבדות והאיטיות. נוכחות הדוב מבהילה וגורמת לילדים להיות תזזיתיים ומתגוננים.

מהלך המשחק (בהתאם לעקרון התופסת)

1. המנחה בוחר את אחד/ת המשתתפים (השכובים על הרצפה) להיות הדוב.
2. 'הדוב' מתנועע במרחב בתנועות דוביות: כבדות ואיטיות כשמטרתו לתפוס את ה'ילדים' בנגיעה ואז הנתפס קופא במקומו.
3. ה'ילדים' בורחים מ'הדוב' ובו-זמנית "מתגרים" בו תוך קריאות פחד וניסיון לגעת בו מבלי להיתפס.
4. רצוי להחליף את תפקיד 'הדוב' לעיתים מזומנות אך ללא כפייה.

סיכום

ברור לכולנו שמפגש עם בעלי חיים אוצר בתוכו עולם ומלואו. ניסיתי להאיר תחומי עניין נוספים שירחיבו את גבולות המפגש החשוב הזה. אמנם, השירים נכתבו במקורם לילדים, אך ניתן להתבסס עליהם גם לצרכי אוכלוסיות אחרות ולכן, ההפעלות המוצעות לעיל, אינן מיועדות לילדים קטנים בלבד. אני תקווה שההצעות שהבאתי במאמר יעשירו את הפעילות המשלבת בעלי חיים, ישדרגו את העשייה המגוונת ויאפשרו פתיחות מחשבתית ויצירתית.

ביבליוגרפיה

אופק, א. (1984). *גומות ח"ן. פועלו של ביאליק בספרות הילדים*. ירושלים: דביר.

ביאליק, ח.נ., זידמן-פרויד, ת. (1922). *ספר הדברים*, ברלין: הוצאת אופיר.

ביאליק, ח.נ. (1935). *שירים ופיזמונות לילדים*. הוצאת דביר.

ביאליק, ח.נ. (1938). *כל כתבי ח.נ. ביאליק*: הוצאת דביר.

שמיר, ז. (1986). *שירים ופזמונים גם לילדים: חקר שירת ביאליק לילדים ולנוער*. הוצאת פפירוס.